

Михайло Бабій

БАБІЙ Михайло Юхимович — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України імені Г.С.Сковороди. Сфера наукових інтересів — філософські проблеми релігієзнавства.

ДЕМОКРАТИЗМ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СВОБОДИ СОВІСТІ В УКРАЇНІ

Практична реалізація в Україні конституційне задекларованої мети — творення відкритого громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави — має однією із своїх важливих складових цілеспрямоване формування та утвердження цивілізованих, базованих на праві засад державної політики щодо релігії та церкви, державно-конфесійних відносин, забезпечення свободи совісті, релігії, релігійних організацій.

У контексті складних, всеохоплюючих постмодерністських трансформаційних процесів, які відбуваються в незалежній Україні понад чотирнадцять років її буття і які супроводжуються значними якісними змінами в усіх сферах життя суспільства, зокрема релігійній, означені проблеми є життєвосмисловими, надзвичайно актуальними як у теоретичному, так і в практичному вимірі.

Новації, наявні проблеми, що є характерними для сучасної релігійної ситуації в Україні, стан, характер відносин держави, релігійних організацій вимагають релігієзнавчого осмислення саме в контексті глибокої експлікації концептуальних засад державної політики щодо релігії та церкви, що сформувалися в нашій країні, перспектив їх розвитку, а також практики реалізації принципів свободи релігії та її правового забезпечення. Тобто є потреба у всебічному, комплексному науковому аналізі суті означених проблем та їх практичних виявів як важливих об'єктивних і суб'єктивних факторів оптимізації (від лат. *optimus* — найкращий; досягнення найвигідніших співвідношень) церковно-релігійного життя в Україні. Важливою є необхідність осмислення напрацьованого досвіду в цій сфері.

Варто відзначити, що нині в суспільній, науковій думці України актуалізувалася дискусія щодо самої філософії державної політики у сфері свободи совісті, свободи релігії, державно-церковних відносин. Однак її розуміння, навіть за наявності кардинальних змін у сфері цієї політики і вказаних відносин, мало змінилося [1].

Сьогодні також дискутуються питання щодо необхідності врегулювання на законодавчому рівні «принципів партнерства» у відносинах влади і релігійних організацій, механізму реалізації норм законодавства про відокремлення церкви від держави і школи від церкви тощо. Позиції в цій дискусії різні. Однак джерелом її збудження є суспільне буття, його духовні потреби, певні дії релігійних організацій, загальна релігійна ситуація.

Зрозуміло, що розкриття змісту державної політики щодо релігії і церкви, її структури, суті й характеру функціонального навантаження, сучасних відносин влади і релігійних організацій в Україні, вимагає звернення до окремих теоретичних положень, уточнення змісту основних понять.

Перш за все зауважимо, що при рефлексії зазначених проблем у методологічному і сутнісному плані враховувалася її багатоаспектність (історичний, філософський, релігієзнавчий, політико-правовий, соціологічний аспекти), а також наявні наукові напрацювання з цих питань як вітчизняних, так і зарубіжних науковців [2]. Аналіз показує, що сучасним науковим розробкам, на жаль, ще бракує комплексності та системності.

Відомо, що релігія — суть явище суспільне. Вона (у т.ч. і в інституалізованій формі) і органічно вплетена в структуру соціуму, є одним з важливих її компонентів, перебуває в тісних взаємозв'язках, взаємодії з іншими елементами архітектоніки суспільства, зокрема з державою. Зауважимо, що держава і церква, як два важливі суспільні інститути, відіграють у житті соціуму, конкретного індивіда особливу роль, реалізуючи притаманну їм специфічну

функціональність. Церква і держава — це різні сутності, які внутрішньо незалежні одна від одної, самодостатні, автономні «на власному полі діяльності». Разом з тим вони перебувають у певній системі діалектичної взаємодії, взаємовідносин.

Державно-церковні відносини — це один з видів суспільних відносин. За своєю сутністю вони постають як сукупність законодавча визначених типів, форм, принципів, взаємозв'язків, взаємовідносин між їх суб'єктами — державними інститутами та інституалізованими релігійними утвореннями (церква, релігійне об'єднання, релігійний центр, релігійна громада, духовний навчальний заклад).

В історичному, соціально-політичному контексті ці відносини є вельми детермінованими та змінними. Вони характеризують рівень, глибину взаємин влади і релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції, постаючи одним з важливих сегментів внутрішньої політики держави.

Розмаїття сучасних концептуальних підходів до практичного формування державної політики щодо релігії та церкви, побудови, реалізації відносин між ними відображає не лише історичні, національні, конфесійні фактори, що впливають на цей процес, а і протиборство різних точок зору стосовно державного, правового будівництва, що є віддзеркаленням наявного політичного спектра, поліфонії політичних позицій з означених питань, а також суті рівня рольового, функціонального вияву релігії, її місця в суспільстві. Можна сказати, що зміст політики держави у сфері свободи релігії, релігійних організацій, певний тип державно-церковних відносин постають як результат соціально-політичного компромісу.

Вважаємо за необхідне зробити ряд зауважень щодо сутності окремих (основних) понять, термінів, що використовуються в цьому дослідженні, і які часто трапляються в наукових рефлексіях проблем сфери державно-церковних відносин.

У релігієзнавчому, правовому, політичному дискурсі для характеристики взаємовідносин держави і релігійних організацій загальноживаним є поняття «державно-церковні відносини». Воно склалося історично, в епоху відносної монорелігійності. Слід мати на увазі, що в контексті сучасної релігійної ситуації в більшості країн світу, у т.ч. і в Україні, доконаним фактом якої є поліконфесійність, функціонують релігії, релігійні напрями, течії, до інституційної характеристика яких вживання поняття «церква» є некоректним. Більш прийнятним у науковому плані є вживання понять «конфесія», «релігійна організація». Тому в понятійній характеристиці взаємовідносин держави і релігійних організацій, на нашу думку, правомірним є вживання словосполучень «державно-конфесійні відносини» або «відносини держави і релігійних організацій».

Однак, враховуючи традицію, а також те, що в Україні християнські конфесії складають понад 90 відсотків від загального масиву релігійних напрямів і течій, можна користуватися поняттям «державно-церковні відносини».

Існує неоднозначність у підходах і щодо визначення поняття «релігійна організація». За своєю суттю воно характеризує «багатовимірне і різнопорядкове соціальне явище», що окреслює різноманітні релігійні утворення: від потужних, ієрархічно організованих структур зі своїми правовими, нормативними системами до невеличких релігійних спільнот, активність і діяльність яких незначна і часто не виходить за межі сім'ї, малої групи [3]. Тому і визначень цього поняття є чимало.

На основі їх узагальнень поняття «релігійна організація» можна було б витлумачити як добровільне, організаційно оформлене, постійно діюче об'єднання віруючих, що базується на соборній єдності, спільній віросповідній парадигмі, культовій, ритуальній, обрядовій практиці, створене ними для задоволення своїх релігійних і пов'язаних з ними потреб, інтересів та здійснення необхідної для цього (чи в контексті цього) відповідної діяльності. На нашу думку, такого змісту поняття «релігійна організація» може використовуватись і в юридичній практиці.

Державно-конфесійні відносини постають як практичний вияв суспільно-значущої сфери політики держави, як її дериват. У науковій (релігієзнавчій, юридичній) літературі для означення цієї політики нерідко вживаються термінологічні конструкта «віросповідна політика держави», «конфесійна політика держави», рідше — «релігійна політика держави». Зрозуміло,

що їх виникнення зумовлено історичними реаліями. Підстави для їх вживання мають у своїй основі емпіричний, а не формально-логічний підтекст. Ці поняття виникли на ґрунті тієї історичної дійсності, коли держава і церква не були відокремлені одна від одної і перебуваючи в певній інтеграційній єдності. У контексті цих понять (внутрішня логіка побудови яких пов'язується із сутнісними і буттєвими характеристиками реальності) самі означення «конфесійна», «віросповідна» надають певного (за змістом) забарвлення такого роду державній політиці. Ці поняття були б коректними при характеристиці політики конфесійно орієнтованої держави. Скажімо, вживання термінів «віросповідна політика Російської імперії» чи «віросповідна політика Греції, Ірану» було б науково і практично виправданим.

У наших, українських, реаліях (і не тільки) видається правильним вести мову про політику держави (державну політику) щодо релігії та церкви (релігійних організацій) або ж про політику держави у сфері свободи совісті, свободи релігії.

Зауважимо, що діалектика взаємовідносин держави і релігійних організацій безпосередньо корелюється з рівнем практичної реалізації свободи релігії. Тобто, коли ми осмислюємо зміст і характер взаємовідносин держави і релігійних організацій, то на думці маємо, перш за все, проблему свободи буття релігії і церкви в суспільстві. Йдеться про нормативно врегульований, вільний простір релігійної самореалізації віруючих (незалежно від їхніх конфесійних уподобань), а також функціональної діяльності релігійних організацій, здійснення ними своєї місії, канонічних установок, приписів та завдань.

Як уже зазначалося, сфера відносин держави і релігійних організацій — це специфічна галузь державної політики — політики у площині дії принципів свободи совісті, релігії, церкви. У своєму понятійному вияві вона постає як цілісна науково обґрунтована система ідей, завдань, принципів, мети, підходів, організаційно-практичних заходів та дій держави щодо забезпечення свободи совісті і релігії, свободи діяльності релігійних організацій, цілеспрямованого регулювання суспільних відносин, що пов'язані з релігійною самореалізацією громадян.

Політика української держави у сфері свободи совісті є органічним компонентом загальнодержавної політики (внутрішньої і зовнішньої), її принципи законодавче оформлені в Конституції України, відповідних законах, постановах, прийнятих Верховною Радою, указах, розпорядженнях Президента України, нормативних актах Кабінету Міністрів, що у своїй основі відображають нормативно-юридичну базу означеної політики, напрями її практичної реалізації.

Головне завдання, мета цієї політики — забезпечення демократичних за змістом, гуманістичних, базованих на праві принципів і відносин у площині «держава — віруючі (невіруючі) — релігійні організації» створення необхідних умов для повноцінної свободи буття релігії в суспільстві.

Держава є ядром, організатором і провідником цієї політики. Підкреслимо, що остання за своїм змістом, цілями слугує її інтересам, а також інтересам суспільства, громадян, усіх в Україні сущих.

Наголосимо, що саме людина є безпосереднім об'єктом такого роду державної політики, котра має проводитися з урахуванням її права на свободу совісті, віросповідання, уможливити її самореалізацію в духовній сфері. Тобто в контексті практичного втілення концептуальних підходів державної політики щодо релігії та церкви, їх практичної матеріалізації в державно-конфесійних відносинах є сенс говорити про те, що головним у цьому процесі (за кінцевою метою і наслідками) є індивід з його чіткою релігійною (чи арелігійною) орієнтацією і прагненням до вільного самоздійснення в системі координат свого вільного вибору. Таким чином, у центрі державної політики, взаємовідносин влади і церкви при всій різноманітності проблем, які виявляють себе при реалізації їх принципів, перебуває віруюча (невіруюча) особистість, хоча вона не є безпосереднім суб'єктом відносин держави і релігійних організацій.

Отже, означена політика держави є людиномірною, вона торкається життєвих інтересів кожної особистості — віруючої і невіруючої, духовної сфери її буття, яка є дуже делікатною, чутливою до дії будь-яких гетерономних чинників. Тому державна політика в площині релігійної свободи не може мати у своїй основі більшої соціальної цінності, ніж цінність

людини, її прав і свобод, вільної релігійної діяльності та самоствердження. В Україні — це конституційний принцип.

За роки незалежності Україна пройшла свій непростий шлях вироблення базових принципів, засад державної політики у сфері свободи совісті, релігії і церкви та вибудови на цій основі державно-церковних відносин. Вони набули не лише якісно нового змісту, але і сучасних у демократичному вимірі форм їх практичного вияву.

Зазначу, що цей процес видався важким. Він проходив суперечливо і болісно: відбулася руйнація старих ідеологічно заангажованих уявлень про свободу совісті, релігії, правову основу їх здійснення, стереотипів щодо суспільної ролі релігії і церкви, недемократичних принципів і традицій, які були характерними для державної політики у площині практичної реалізації свободи релігії, релігійних організацій, державно-конфесійних відносин радянської доби.

Сьогодні в Україні законодавче врегульовано майже всі основні питання життєдіяльності релігійно-церковних інституцій.

Важливим є те, що концептуально (при відсутності документально оформленої концепції) політика Української держави у сфері свободи совісті, свободи релігії не тільки творчо засвоїла гуманістичні принципи, апробовані в демократичних суспільствах, зафіксовані в міжнародних документах, що стосуються цих питань, а і зберегла те цінне, що нерозривно пов'язане з раціональними традиціями, менталітетом, інтересами суспільства, української нації й особистості. Вона відповідає певним критеріям. Зокрема:

- побудована на засадах законності і справедливості, є легітимною;
- корелюється з основними положеннями Конституції України, комплексу законодавчих і нормативних актів щодо свободи совісті, свободи релігії, які у свою чергу постають як юридичне оформлення принципів основ цієї політики;
- відображає інтереси людини, громадянина (віруючої і невіруючої особистості), визнає непорушність їхнього права на свободу совісті, свободу віросповідання, необхідність його повноцінної реалізації;
- відповідає визнанням нашою державою нормам, вимогам міжнародного права в цій сфері;
- спрямована на забезпечення єдності й однакової правових підходів, принципів у їх практичному вияві (відносини владних структур і релігійних спільнот) як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях;
- адекватна потребам держави, суспільства, релігійних організацій, викликам часу, базується на глибокому аналізі релігійної ситуації в країні, враховує позитивні й негативні тенденції, внутрішню логіку їх розвитку, прогнозовану перспективу;
- враховує той факт, що релігія і церква (релігійні організації) історично імплантовані в структуру українського соціуму, є його невіддільною частиною, їх роль і функціональну значущість у суспільному житті, морально-виховний потенціал, рівень довіри людей до релігійних інститутів (перш за все, традиційних для України конфесій), а також те, що наша країна є поліконфесійною;
- орієнтована на відродження, розвиток духовного життя суспільства, його оздоровлення, створення умов для оптимального задоволення релігійних запитів віруючих громадян, вільної (в межах закону) діяльності релігійних організацій у їх конфесійному розмаїтті, забезпечення стабільності, миру, спокою, атмосфери толерантності як у релігійному середовищі, так і соціуму в цілому.

Аналіз показує, що в реалізаційному аспекті державна політика у сфері свободи совісті, релігії включає також і певні види діяльності держави, зокрема, нормотворчу, правозастосовну, інтерпретаційну, контрольну, наукову, освітню.

Узагальнюючи, слід сказати, що державна політика щодо релігії і церкви чітко окреслює пріоритети, роль, стратегію і тактику, методологію практичної діяльності всіх гілок державної влади для забезпечення свободи релігії, релігійних спільнот, можливостей для самореалізації віруючої особистості та виконання притаманних релігійним інститутам функцій, правовий захист цієї свободи.

Політика української держави у сфері свободи совісті, релігії базується на системі чітких

визначальних принципів:

- світський, конфесійне безсторонній (нейтральний) характер держави, її структурних підрозділів;
- рівність кожного (людини і громадянина) у правах і свободах, перед законом незалежно від їхнього ставлення до релігії, приналежності до тих чи інших конфесійних спільнот;
- рівність усіх релігійних організацій перед законом;
- допустимість у сфері свободи совісті, релігії, релігійних організацій лише тих обмежень, що встановлюються законом і є необхідними в контексті охорони суспільної безпеки громадського порядку, здоров'я і моралі або захисту прав і свобод інших людей;
- цілеспрямоване формування (на рівні суспільства) засад гуманізму, толерантності, поваги до гідності людини, її релігійних почуттів, культурно-національних, релігійних традицій.

Ці та інші положення, на яких власне і побудовані відносини держави і церкви, закріплені в Конституції України, у законі «Про свободу совісті та релігійні організації», що є базовим і регулює відносини у сфері права людини і громадянина на свободу совісті, окреслює правовий статус релігійних організацій, а також обов'язки суб'єктів державно-конфесійних відносин. Свою «розшифровку», конкретизацію ці положення знайшли в цілому ряді інших нормативно-правових актів, котрі визначають юридичні засоби, механізм практичної реалізації свободи релігії, її охорони і захисту, врегульовують окремі галузі державно-церковних відносин, питання діяльності релігійних організацій, їхньої власності, трудових правовідносин у них тощо.

Законодавство про свободу совісті (релігії) та релігійні організації в означеному контексті постає як цілісна система і складає нормативну основу відносин держави і релігійних організацій.

Стаття 35 Конституції України закріплює право кожної людини, яка проживає на території України (а не тільки її громадян) на «свободу світогляду і віросповідання». Це «право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». Як бачимо, в Основному Законі не вживається поняття «свобода совісті». Проте воно сутнісно і структурно подано через термінологічний конструкт «свобода світогляду і віросповідання». А це, фактично, і є свобода совісті в її філософсько-правовому прочитанні. Слід привернути увагу до того, що за винятком вказаного положення З 5-ї статті Конституції, інші за змістом співвідносяться лише з поняттям «свобода релігії». Цей акцент значно менше проглядається в законі про свободу совісті, де в розшифровці відповідного права вказується на вільну у совісті можливість «мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором... відкрито і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання» [4].

Принцип «світськості» української держави (як норма) теж не задекларований як конституційний. Хоча він присутній в положеннях Основного Закону України і в законі «Про свободу совісті та релігійні організації» про відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави, а школи — від церкви, і де зафіксовано, що жодна релігія в Україні не може бути визнана як обов'язкова.

У цій сукупності вказані положення можна постулювати як базовий принцип забезпечення свободи совісті, релігії, релігійних організацій в поліконфесійній державі, якою є Україна. Він чітко орієнтує на неприпустимість використання владних повноважень у релігійній сфері, а також для формування в суспільстві певного ставлення до релігії, її інститутів.

Принагідне зауважимо, що стосовно правомірності вживання понять «відокремлення церкви від держави», «відокремлення держави від церкви», «відокремлення церкви і держави» існують різні точки зору. Зрозуміло, що кожне з цих словосполучень має свій зміст, а його конституювання — правові наслідки. Вживання того чи іншого варіанту зумовлено певним історичним контекстом, характером відносин між державою і церквою (релігійними організаціями), різними ціннісними підходами і навіть позицією автора.

На нашу думку, для законодавства України більш прийнятним є термін «відокремлення

церкви від держави», оскільки в історії Російської імперії, до якої вона входила, православна церква була, по-суті, «державним інститутом».

Поняття «відокремлення церкви і держави» передбачає не лише «ліквідацію» їх союзу, розділення (диференціацію) сфер діяльності, їх автономність, незалежність, а і їх рівноправність як суб'єктів державно-церковних відносин.

Сам термін «відокремлення» — полісемантичний. Тому в контексті рефлексії його вживання в тому чи іншому з означених словосполучень слід чітко проаналізувати і з'ясувати сутність виду відокремлення, зафіксованого в законодавстві. Український тип «відокремлення церкви від держави» конституює принцип «емансипації» держави від релігії, чіткого розмежування, розділення сфер компетенції, функцій держави і релігійних організацій, повну десакралізацію державної діяльності в усіх формах її вияву; автономності, незалежності церкви (релігійних спільнот), захисту від владного втручання в площину її функціональних повноважень. Тобто, як у свій час наголошував Г.В.Ф. Гегель, «релігія стає приватною справою людей, справою, що не стосується державної сфери, а з цього постає висновок, що і релігія у свою чергу не повинна втручатися в справи держави» [5]. У такому контексті держава і церква суверенні у своїй діяльності і не потребують взаємного її санкціонування. Однак вони не є рівноправними суб'єктами взаємовідносин як у силу різних рівнів та масштабності завдань і функцій кожної з них, так і суспільним статусом.

Принцип світськості нашої держави означає, що вона є релігійно й ідеологічно нейтральною, не ототожнює себе із жодною з конфесій, не виказує (законодавча, нормативно) свою прихильність до однієї (декількох) церкви (релігійних організацій). Вона не фінансує їх і не втручається в канонічну, управлінську діяльність, організаційно-структурну побудову. Церква (релігійні спільноти) не виконує державних функцій і не є суб'єктом політичного життя. Тобто «імперативи поведінки» (діяльності) держави і церкви, «перебувають у різних площинах і не перетинаються».

Світський характер Української Держави в його сучасному законодавчому прочитанні є, на нашу думку, найбільш оптимальним у порівнянні з іншими типами. Він відповідає демократичній, правовій суті держави, змісту та специфіці релігійної ситуації в Україні.

Разом з тим, принцип світськості держави, який в цих умовах постає як основа рівноправності людей незалежно від їхнього ставлення до релігії, а також рівності перед законом релігійних об'єднань у їх конфесійному розмаїтті, сам потребує чітких правових гарантій і механізму практичної реалізації. Державна політика, базована на зазначеному принципі, повинна проводитися з урахуванням як позитивних, так і негативних наслідків у його практичному здійсненні, мінімізації останніх.

Відзначимо, що будучи відокремленою від держави, церква (релігійні організації) не відокремлена від суспільства, від його духовного, культурного життя. Вона є невід'ємною і важливою складовою його структури.

Друга важлива складова цього принципу — в Україні школа відокремлена від церкви. Цим стверджується світський, науковий характер системи державної освіти. Навчально-виховний процес у державних закладах освіти має бути вільним від втручання релігійних організацій. Принцип відокремлення школи від церкви означає також, що держава не має на меті формувати в учнів, студентів якесь певне ставлення до релігії чи, скажімо, атеїзму.

Статті Конституції й Закону (ст.35 і ст.6) щодо відокремлення школи від церкви гарантують рівність прав громадян України на здобуття різних видів і рівнів освіти. Держава не бере на себе справу релігійної освіти й виховання. Це — справа релігійних організацій і батьків. Тому державна політика спрямована на забезпечення правових гарантій, умов для вільної реалізації права на одержання релігійної освіти.

Громадяни (віруючі батьки, а також їхні діти) можуть здобувати релігійну освіту індивідуально, в духовних навчальних закладах, створюваних при релігійних організаціях, недільних школах, групах релігійної освіти дітей, а також на позашкільних заняттях за рішенням віруючих батьків.

Цим правом релігійні організації України широко користуються. На початок 2005 року, за

даними Державного комітету України у справах релігій, у нашій країні функціонувало 173 духовних заклади, у яких навчалось майже 90 тис. слухачів. Зауважимо, що за період з 1993 року кількість таких навчальних інституцій зросла в 4 рази, а число слухачів у них — у 5 разів. Характерним є те, що за вказаний період кількість такого роду навчальних закладів у протестантських церквах збільшилася більше ніж у 5 разів, а число слухачів у них — у 16 разів.

Релігійні організації опікуються також 7684 недільними школами.

Узагальнюючи, слід сказати, що сьогодні релігійні організації в нашій державі мають законодавче гарантовану можливість дати релігійну освіту своїм вірним і їхнім дітям, вести підготовку кадрів священнослужителів. Закон вимагає лише, щоб релігійний навчально-виховний процес проходив у дусі терпимості й поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань, щоб не порушувалися права дитини, її інтереси, які є провідними. Діти не повинні примушуватися до навчання релігії силою або залучатися до неї шляхом обману.

На жаль, проблема релігійної освіти в контексті відокремлення державної школи від церкви в Україні (на практиці) до кінця не врегульована. Принцип світськості державної освіти порушується. Є непоодинокі випадки, коли в державних школах, інших навчальних закладах замість релігієзнавчих, по суті, проводяться уроки з основ тієї чи іншої релігії (у залежності від конфесійних орієнтацій учителів, викладачів, керівництва школи, активності окремих релігійних організацій, позиції регіональних органів влади), із залученням учнів до здійснення релігійних ритуалів, культових дій. Заняття проводять священнослужителі. При цьому ігноруються як вимоги закону, так і воля та конфесійна (світоглядна) орієнтація батьків, права дітей.

Останніми роками відчутною є тенденція до клерикалізації освіти та деяких інших сфер. На жаль, вона підживлюється діями окремих державних чиновників.

Для поліконфесійної держави, принципу її світкості це руйнівна тенденція. Вона викликає справедливий громадський протест, супротив невіруючих батьків чи інакше конфесійне орієнтованих, веде до ускладнення міжконфесійних відносин. Це питання потребує вирішення. На нашу думку, в школі мають професійно проводитися заняття з релігієзнавства, історії релігій, основ етики і моралі. Беззаперечним є те, що учні, студенти повинні мати ґрунтовні знання про релігію, про конфесійні напрями, течії, групи, що діють в Україні, головні положення їх вчень, основи релігійної, світської моралі. Щодо конфесійної освіти, то вона має знайти постійну «прописку» в прицерковній системі шкіл, духовних навчальних закладів. Такий підхід, як засвідчує досвід США, Франції, інших країн, є найбільш демократичним і відповідає принципам свободи совісті, релігії, відокремлення школи від церкви (релігійних організацій), враховує ситуацію поліконфесійності. Зрозуміло, що шкільна освіта не може бути світоглядне нейтральною, вона спрямована на виховання, формування особистості. Однак світоглядний вибір — це справа її совісті, він не може бути нав'язаний ні школою, ні церквою.

Релігійні організації в Україні рівні перед законом [6]. Це — надзвичайно важливий демократичний принцип державно-нормативного простору свободи релігії (свободи церкви).

Цей принцип рівності перед законом постає як єдність трьох характеристик (взаємопов'язаних сутностей) права свободи буття релігійних організацій: «рівна міра регуляції, свободи і справедливості» [7]. А рівна міра, свобода і справедливість для релігійних організацій в їх діяльнісно-функціональному аспекті вияву неможливі без рівності останніх перед законом.

Означена рівність — «це рівність вільних і незалежних суб'єктів права в загальному масштабі, єдиній нормі і рівною мірою». Іншими словами, це рівність автономних і вільних — «у їх свободі» [7, с.5].

І хоча в статті 35 Конституції України положення про рівність релігійних організацій перед законом відсутнє, воно фактично зафіксоване в статті 36, яка наголошує, що «усі об'єднання громадян рівні перед законом». А релігійні організації, як уже відмічалось, це вільні об'єднання віруючих громадян-одновірців.

Держава утверджує і гарантує егалітарність перед законом усіх без винятку конфесій, їх інституцій, без огляду на їх чисельність, традиційність і нетрадиційність, час заснування і

походження. Всі вони в законодавчому плані мають однаковий правовий статус, рівні у своїх правах і обов'язках та умовах для повноти своєї функціональної діяльності і конфесійної самоактуалізації. Закон України унеможливує встановлення будь-яких переваг (або обмежень) як на загальнодержавному, так і регіональному й місцевому рівнях одним церквам (релігійним організаціям) порівняно з іншими.

У цьому зв'язку слід зауважити, що саме поняття «рівність перед законом» конститує юридичну (формальну) рівність. Д вона не тотожна фактичній рівності. На практиці це означає, що є конфесії, які за кількістю своїх вірних, матеріально-фінансовими і функціональними можливостями переважають інші релігійні спільноти, їхні роль, вплив на розвиток духовності в суспільному вимірі є значними.

Зрозуміло, що і зона контактів держави, її керівників з такими конфесіями, зокрема православними, греко-католицькою, католицькою, окремими протестантськими церквами, є ширшою, а співробітництво — активнішим, багатоаспектним. І це — природно. Держава не може ігнорувати як кількість віруючих цих церков, так і їхні потенційні можливості у справі збереження стабільності, миру і спокою в суспільстві. До речі, це практика більшості демократичних країн світу.

Однак це не означає, що одні конфесії перед законом стають «рівнішими» за інші. Розширена сфера контактів, співпраці, відносин держави і великих релігійних організацій (традиційних в українському контексті) не є ущемленням прав, інтересів, можливостей інших релігійних спільнот, не є виявом дискримінації щодо них, звуженням сфери їх законної діяльності, свободи їх буття. Звісно, якщо переважаючий вектор цих відносин не супроводжується наданням окремих пільг їх суб'єктам, латентним розширенням їх прав. На жаль, на регіональному рівні такі випадки мають місце: окремі релігійні спільноти піддаються дискримінації. Часто це зумовлюється конфесійною орієнтацією (приналежністю) деяких чиновників.

Соціологічні дослідження, проведені в серпні 2000 року Українським центром економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) показали, що 51 відсоток віруючих і 43 відсотки невіруючих респондентів вважають, що надання переваг (пріоритетного статусу) будь-якій з церков є виразом дискримінації щодо інших релігійних організацій та їх вірних [8]. Такий крок привів би до серйозних ускладнень у міжконфесійних, державно-церковних відносинах.

Держава однаковою мірою має захищати права і законні інтереси всіх релігійних організацій, будь-якого віросповідання, звісно, якщо їх діяльність не виходить за межі, встановлені чинним законодавством.

Важливо відзначити, що принцип рівності релігійних організацій передбачає й заборону втручання одних релігійних спільнот у справи та діяльність інших, спроб перешкоджати виконанню ними своїх функціональних обов'язків.

Принципово суттєвим є те, що законодавство України у сфері свободи релігії і церкви постає цілісно оформленим правовим полем для всіх релігійних організацій в Україні суцільних, для публічної діяльності в просторі якого вони мають однакові правовий статус, можливості і обмеження.

Саме поняття «правовий статус» (від лат. status — стан, становище) характеризує становище юридичної особи — суб'єкта й об'єкта правових відносин (у нашому випадку — релігійних організацій, їх інституцій), ступінь і межі їх свободи, функціонально-рольових можливостей у правовому полі держави. Це поняття, яке значною мірою розкриває і суть державної політики щодо релігії і церкви (релігійних спільнот), перебуває в нерозривному зв'язку з поняттям «свобода церкви», є його структурним компонентом.

Правового статусу, правоздатності юридичної особи релігійна організація (громада, центр, духовний навчальний заклад) набуває в результаті реєстрації свого статуту (положення) в органах державної влади.

До речі, сам акт реєстрації не визначається законом як обов'язковий. Результатом його здійснення є розширення прав і можливостей релігійних організацій, меж свободи їхньої діяльності.

Реєструючи статут релігійної організації, держава бере на себе певні юридичне оформлені обов'язки щодо неї: визнає, гарантує, захищає її права, створює умови для її діяльності як повноправного суб'єкта правових відносин. З іншого боку — релігійна організація в результаті реєстрації, набуваючи чіткого правового статусу, бере на себе певні зобов'язання, передбачені законом. Хоча, як показує аналіз зареєстрованих статутів, положень релігійних організацій, у більшості з них практично відсутні посилання на такого роду зобов'язання.

Відмітимо, що правові засади свободи буття релігійних організацій перебувають у нерозривному зв'язку з правами і свободою віросповідання їх вірних. Порушення, ігнорування прав релігійних спільнот — це є одночасно порушенням прав віруючих. Цей взаємозв'язок пронизує весь зміст державної політики у сфері свободи релігії, є одним з визначальних у системі державно-церковних відносин.

Очевидним є те, що рівень (ступінь) свободи релігійних організацій у їх рівності перед законом не є безмежним. Норми закону визначають певну межу між тим, що дозволяється, і тим, що забороняється суб'єктам державно-конфесійних відносин. Зауважимо, що ці обмеження в контексті українського законодавства про свободу совісті є однаковими для всіх релігійних організацій, вони зведені до необхідного мінімуму і чітко корелюються з відповідними вимогами світового співтовариства.

Зазначимо, що критерії рамок релігійної свободи в міжнародних правових документах зафіксовані лише в принциповому плані. А це означає, що кожна держава виробляє свої підходи щодо відповідних обмежень у цій сфері, які є необхідними в демократичному суспільстві й уможливають повноцінну свободу та умови для виконання своєї місії всіма конфесіями, віросповідними групами, навіть тоді, коли вони захищають релігійні постулати, що конфліктує з домінуючими в соціумі релігійними парадигмами.

Сфера державно-церковних відносин надзвичайно широка, багатогалузева. Вона торкається різних сторін життєдіяльності суспільства, зокрема, соціальної, культурно-освітньої, економічної, міжнародної.

Згідно із законом релігійні організації володіють правом на здійснення багатьох видів позарелігійної діяльності, у т.ч. і підприємницької, якщо її результати використовуються на релігійні цілі. Держава надає певні (хоча і мінімальні) пільги всім релігійним спільнотам. Вона сприяє їхнім міжнародним контактам, благодійній діяльності, тісно співпрацює з ними в питаннях збереження історико-культурної спадщини, підтримує інші суспільно значущі зусилля.

Відмітимо, що політика Української Держави у сфері свободи совісті, релігії є динамічною, вона перебуває в процесі постійної корекції, удосконалення у відповідності до вимог часу, реалій міжнародного плану, релігійної ситуації, поліпшення нормативно-правової бази забезпечення свободи релігії, всього комплексу державно-церковних відносин.

Цьому значною мірою сприяють регулярні контакти керівництва держави, передусім Президента України, з релігійними лідерами, діячами різних конфесій, що функціонують на теренах України, а також діяльність створеної в 1996 році Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій; проведення різного роду зустрічей, дискусій, науково-практичних конференцій (міжнародного і всеукраїнського рівня) з питань свободи буття релігії, механізмів і правових основ її практичного забезпечення.

Значний імпульс означеному процесу надала і Заява Президента України від 11 червня 1999 року про морально-політичну реабілітацію церкви.

Принципово важливим є те, що в ній однозначно засуджується політика дискримінації, насильства щодо релігії, церкви, віруючих. Пріоритетною для держави визнається необхідність «створення у суспільстві такої атмосфери, яка б максимально сприяла гідному виразу усього багатства релігійних почуттів людини, захисту її прав та задоволення духовних потреб, дальшому розвитку релігійних інституцій, а також формування соціально-політичних механізмів, які б зробили неможливим повторення жахів і трагедій минулого».

Демократичний характер державної політики щодо релігії і церкви, значний поступ у напрямі нормалізації державно-церковних відносин, переведення їх на принципово новий

рівень як правового, так і морального плану, створення законодавчої бази, що гарантує повноцінну практичну реалізацію права на свободу совісті, свободу релігії, врегулювання складних питань життєдіяльності релігійно-церковних інституцій та інші конкретні кроки держави сприяли виникненню принципово нової релігійної ситуації, розвитку процесу оптимізації релігійного життя в Україні в його інституалізованому вияві як у кількісному, так і якісному аспектах.

Практичне цілеспрямоване здійснення основних концептуальних положень політики держави щодо релігії і церкви сприяло тому, що релігійні організації України за своїми кількісними параметрами, функціональними можливостями наблизилися до оптимального рівня потреб.

Зрозуміло, що невирішених проблем ще надто багато, релігійна ситуація в Україні залишається стабільною у своїй складності й неоднозначності, вона зберігає свою конфліктогенність, активно легалізує в суспільному просторі гострі суперечності у сфері міжконфесійних, внутрішньо-церковних відносин. Є ще значна кількість невирішених, неврегульованих питань і в просторі державно-церковних взаємовідносин.

Проблеми, які вимагають свого розв'язання у сфері «силового поля» свободи релігії, постають сьогодні як важливі і невідкладні, потребують уваги і допомоги держави та суспільства.

Набутий практичний досвід реалізації державної політики, що отримав схвалення європейського, світового співтовариства, дає підстави для оптимістичного висновку — свобода совісті, релігії, церкви є в Україні dokonаним фактом і засвідчує незворотність процесу демократизації нашої держави, побудови громадянського суспільства.

Література

1. Людина і світ. — 1996. — №9. — С.10.
2. Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. — Київ, 1998; Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні. Наук. зб. — Київ, 2001; Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США. — Киев, 1996; Релігійна свобода. Науковий щорічник. — Київ, 1998-2003 рр.; Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. — Київ, 2002; Религиозные организации и государство: перспектива взаимодействия. — Сб.-М., 1999; Государственно-церковные отношения. В 2-х ч. — М., 1995; Подопригора Р.А. Государство и религиозные организации (административно-правовые вопросы). — Алматы, 2002; Религия, политика и права человека. Материалы конференции / Под ред. А. Пчелинцева. — М., 2002.; Hosking G. Ed. Church, Nation and State in Russia and Ukraine. — New York, 1991; Шахов М. Концептуальные проблемы формирования государственной вероисповедальной политики // Религия и право. — 2001 — №1. — С.4-5.
3. Подопригора Р.А. Государство и религиозные организации (административно-правовые вопросы). — Алматы, 2002.
4. Закон України «Про свободу совісті, релігії та релігійні організації». — ст.3.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия религии: В 2-х т. — Т.1. — М, 1975.
6. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». — ст.5.
7. Нерсесян В.С. Права как необходимость равенства, свободы и справедливости // Социс 2001. — №10. — С.4.
8. Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і віра в житті українців // Національна безпека і оборона. — 2000. — №10. — С.93.